

الگوهای موزون‌سازی کلام در زبان ترکی

جلیل یاری^۱

زبان ترکی یک زبان آهنگین^۲ است. زبانی است که در آن حروف و صدایها به صورت هم‌آهنگ و مطابق قوانین و قواعد متعدد و پیچیده‌ای به نام هارمونی اصوات و صوت‌ها^۳ ترکیب شده‌اند (کلمتس و سزر، ۱۹۸۲، ۲۱۳؛ لئونتیک، ۲۰۱۲، ۲۹). علاوه بر این، قواعد و فرمول‌های متعددی نیز وجود دارند که مطابق آنها کلمات مرکب و عبارات نیز با ریتم و آهنگ خاص و به صورت ترکیبی از دو کلمه جفت‌شده در کنار هم می‌آیند و به هنگام بیان عبارات و جملات موجب ایجاد هارمونی گوش‌نوازی می‌شوند. هرچند که برخی از این الگوها در زبان‌های دیگر نیز وجود دارند و هر زبانی آهنگ مخصوص خود را دارد ولی تعدادی از این قواعد منحصر به زبان ترکی است.

کلمات مرکب و عبارات موزون اغلب در «زبان گفتار» (زهتابی، ۱۳۷۰، ۱۴) مورد استفاده قرار می‌گیرند با این حال بخش قابل توجهی از آنها در «زبان نوشتار» هم کاربرد دارند. این عبارات با عنوانی همچون «ائکیز کلمه‌لر»، «قوشا سؤزلر» و «ایکیله‌مه‌لر» (پیرنیا، ۲)، «تکرار» (فرزانه، ۱۳۷۷، ۲۰) و «واژه‌های مرکب» (آرام، ۱۳۹۲، ۱۶۱) شناخته می‌شوند و کارکرد مهم آنها افزایش فصاحت کلام و شیرینی سخن و نیز مlodیک شدن زبان است به گونه‌ای که ریتم و آهنگ جملات را همانند نتهای موسیقایی آهنگین می‌سازند و کلام را برای شنونده گوش‌نواز می‌کنند.

نگارنده در این مقاله تلاش کرده است برخی از الگوهای جفت‌سازی کلمات و موزون‌سازی عبارات را در زبان ترکی معرفی کند. لازم به ذکر است که در اینجا صرفاً به

۱. نویسنده و پژوهشگر جامعه‌شناسی

2. Melodious Language

3. Vowel and Consonant Harmony

تعدادی از الگوهای موزون‌سازی پرداخته شده و تأکید اصلی نیز بر قواعد جفت‌سازی کلمات مرکب و عبارات دوبخشی و موزون است. همچنین برای هر قاعده نیز چندین مثال رایج و متعارف ذکر شده است تا ذهن مخاطب درگیر پیچیدگی فرمولهای خشک و بی‌روح گرامری نشود.

۱. اضافه کردن کلمه جدید به اول اسم با ترکیب حرف نخست کلمه و مصوت آن به علاوه حرف «ر»: به عنوان مثال حرف «ت» نخستین حرف کلمه «تمیز» است و مصوت آن نیز «فتحه» است. بنابراین مطابق این قاعده «تر» به ابتدای کلمه «تمیز» اضافه می‌شود. این قاعده حدود معنایی کلمه و فضای مفهومی آن را گسترش می‌دهد و عبارت را غیررسمی می‌سازد. مثلاً ترکیب «پار-پالاس» علاوه بر اینکه به «پالاس» اشاره دارد «چیزهایی شبیه پالاس» را نیز شامل می‌شود. اضافه کردن کلمه تک‌هجایی جدید کلام را «ریتمیک» و آهنگین می‌سازد.

/ser-sefəh/ سئر-سئفه	/cər-cənəvar/ جر-جنوار	/par-palas/ پار-پالاس
/kar-kasib/ کار-کاسیب	/çör-çöp/ چؤر-چؤپ	/tər-tələsik/ تر-تله‌سیک
/kər-kəsif/ کر-کیف	/dər-dəmir/ در-دمیر	/tər-təmiz/ تر-تمیز
/yer-yətim/ یئر-یئتیم	/zir-zibil/ زیر-زیبیل	/tör-töküntü/ تئر-تؤکونتو

۲. اضافه کردن کلمه‌ای جدید به اول صفت: برای تشدید و تغليظ صفت مورد نظر کلمه جدیدی به اول صفت اضافه می‌شود که اولین حرف صامت و مصوت آن با نخستین حرف صامت و مصوت صفت یکسان است. صامت دوم کلمه جدید نیز «پ» یا «م» می‌باشد. البته گاهی در محاورات روزمره «پ» به «ب» تبدیل می‌شود.^۱

/bum-buz/ بوم-بوز	/səp-sərin/ سپ-سرین	/ip-isti/ ایپ-ایستی
/bom-boş/ بوم-بوش	/sup-sulu/ سوپ-سولو	/ip-işiq/ ایپ-ایشیق
/cım-cılaq/ جیم-جیلاق	/şip-şirin/ شیپ-شیرین	/ap-acı/ آپ-آجی
/dum-duru/ دوم-دورو	/qəp-qərə/ قپ-قره	/ap-aydın/ آپ-آیدین
/düm-düz/ دوم-دوز	/qup-quru/ قوپ-ورو	/tap-taza/ تاپ-تازا
/sim-siyah/ سیم-سیاه	/qıp-qırmızı/ قیپ-قیرمیزی	/təp-təmiz/ تپ-تمیز
/göm-göyçək/ گؤم-گؤیچک	/yap-yaniq/ یاپ-یانیق	/dob-dolu/ دوپ-دولو
/göm-göy/ گؤم-گؤی	/yup-yumulu/ یوپ-یومولو	/dip-dik/ دیپ-دیک
/yam-yaşıl/ یام-یاشیل	/yep-yeməli/ یئپ-یئمه‌لی	/sap-sarı/ ساپ-ساری

۳. تکرار کلمه با اضافه کردن مصوت «م» به اول کلمه دوم: در اینجا نیز «تکرار» موجب ایجاد «ریتم» در کلام می‌شود. مثلاً در عبارت «ایش-میش» هجای «ایش» دو بار تکرار می‌گردد و همین تکرار، کلام را آهنگین می‌سازد. با استفاده از این قاعده نوعی «غیررسمی‌سازی» و «خودمانی‌سازی» کلمه اتفاق می‌افتد و با بیان این ترکیب موزون فضای رسمی می‌شکند و فاصله اجتماعی موجود بین گوینده و مخاطب کاهش می‌یابد. به عنوان مثال هنگامی که

۱. بعید نیست که در گذشته این سه حرف «م»، «پ» و «ب» یکی بوده باشد.

گوینده با لحنی رسمی سخن می‌گوید از این عبارت استفاده می‌کند: «اوغلان اوجادی». ولی در محاورات غیررسمی برای همان عبارت، ترکیب دیگری را نیز به کار می‌برند: «اوغلان اوجا-موجادی».

آتیل-ماتیل /atıl-matıl/	اوچا-موجا /uca-muca/
آدام-مادام /adam-madam/	اوشاق-موشاق /uşaq-muşaq/
قیز-میز /qız-mız/	اوغلان-موغلان /oğlan-moğlan/
گؤزل-مؤزل /gözəl-mözel/	اولو-مؤلو /ölü-mölü/
گول-مول /gül-mül/	ایش-میش /iş-miş/

۴. جفت کردن دو فعل امر مشابه و هم جنس: بخشی از هجای اول یا دوم این افعال مشابه هم است و معنای عبارت نیز ترکیبی از معنای دو فعل می‌باشد.

چال-چاغیر /çal-cağır/	آددا-بوددا /adda-budda/
سیل-سوپور /sil-süpür/	پیشیر-دوشور /pişir-düşür/
گئت-گئچین /get-geçin/	چیغیر-باغیر /çığır-bağır/
ویر-سیندیر /vir-sındır/	قیشقیر-باغیر /qışqır-bağır/

۵. جفت کردن دو فعل متضاد (مثبت و منفی) مضارع مفرد: هجای اول افعال مشابه هم است. در مواقعي که بین دو حالت ایجابی و سلبی فعل ابهام وجود دارد گوینده از این قاعده استفاده می‌کند: «پنجره‌نى دَيَر-دِيمzinه آللِيْم» یعنی «پنجره را به قیمتی حدوداً مناسب خریدم».

دَيَر-دِيمز /dَyَer-dِiməz/ .	اولار-اولماز /olar-olmaz/
گئدر-گئتمز /gedər-gedməz/	دوشور-دوشمز /düşər-düsməz/

۶. تکرار اعداد: به هنگام اشاره به ترتیب و توالی منظم و مکرر از این قاعده استفاده می‌شود.

اوچ-اوچ /üç-üç/	ایکی-ایکی /iki-iki/	بیر-بیر /bir-bir/
-----------------	---------------------	-------------------

۷. تکرار قید حالت: برای نشان دادن حالت و وضعیت فاعل یا مفعول جمله می‌توان از چنین قید مرکبی استفاده کرد: «منی چؤرك يئیه-يئیه آپاردىلار» یعنی «من در حال غذا خوردن بودم که مرا بردند». همچنین این قاعده می‌تواند به معنای تأکید مؤگد بر فعل مورد نظر باشد: «دئیه-دئیه گئنه سیز غلط يازدیز» یعنی «با اینکه مؤگداً گفته بودم ولی شما باز هم اشتباه نوشtid».

قاچا-قاچا /qaça-qaça/	گله-گله /gələ-gələ/	آغارا-آغارا /ağara-ağara/
قالا-قالا /qala-qala/	گوله- گوله /gülə-gülə/	آل-آل /ala-ala/
قارالا-قارالا /qarala-qarala/	گئده-گئده /gedə-gedə/	سارالا-سارالا /sarala-sarala/
یازا-یازا /yaza-yaza/	وورا-وورا /vura-vura/	قیزارا- قیزارا /qızara-qızara/

۸. تکرار قید حالت: به معنای تأکید بر مقدار قید یا استمرار قید مورد نظر است. برای مثال عبارت «کؤینک دلیک-دلیکدیر» به معنای وجود سوراخ‌های متعدد روی پیراهن است و قید «دله-دله» برای نشان دادن «حالت مستمر سوراخ کردن» به کار می‌رود.

بورا-بورا /bura-bura/	بوروق-بوروق /buruq-buruq/
دله-دله /dələ-dələ/	دلیک-دلیک /dəlik-dəlik/
جیرا-جیرا /cıra-cıra/	جیریق-جیریق /cırıq-cırıq/
یانا-یانا /yana-yana/	یانیق-یانیق /yaniq-yaniq/

۹. تکرار فعل امر مفرد که در میان دو فعل، «ها» واقع شده است: به معنای تأکید بر شدت و حدت فعل و نیز شرایط مستمر فعل است. برای مثال «اوْردا توْتْهاتُوتْدور» یعنی «آنجا بگیر و بیند است». در صورتی که «ده» یا «دا» به آخر این ترکیب اضافه شود آن گاه ترکیب به انجام عمل یا روی دادن حالتی بین دو امر مشابه و مستمر اشاره خواهد داشت. به عنوان مثال: «قاچ‌ها‌قاچ‌دا بیزی توتدولار» یعنی «حین فرار ما را دستگیر کردند». در محاورات معمولی گاهی «ها» تبدیل به «آ» می‌شود، یعنی «توت‌هاتوت» تبدیل به «توتاتوت» می‌شود.

گنت-ها-گنت(ده) /get-ha-get(da)/	توت-ها-توت(دا) /tut-ha-tut(da)/
وور-ها-وور(دا) /vur-ha-vur(da)/	چال-ها-چال(دا) /çal-ha-çal(da)/
یاز-ها-یاز(دا) /yaz-ha-yaz(da)/	قاچ-ها-قاچ(دا) /qaç-ha-qaç(da)/
یئ-ها-یئ(ده) /ye-ha-ye(də)/	گل-ها-گل(ده) /gəl-ha-gəl(də)/

۱۰. تکرار اسم: نشان دهنده توالی و نیز اندازه و میزان آن است. به عنوان مثال «تلیس-تلیس بوغدا آپاردیلار» یعنی «گندم‌ها را چندین مرتبه متوالی و مستمر با گونی بردند».

قاریچ-قاریچ /qaric-qaric/	تلیس-تلیس /təlis-təlis/
فاشیق-فاشیق /qaşıq-qaşıq/	دیلیم-دیلیم /dilim-dilim/
کاسا-کاسا /kasa-kasa/	قاچ-قاچ /qaç-qaç/

۱۱. تکرار قید مقدار: به معنای تأکید مستمر بر مقدار است. مثال: «تئز-تئز گلین» یعنی «سریع‌تر بایید» و این «سریع‌تر آمدن» در طول زمان اتفاق می‌افتد و نه در یک لحظه.

تئز-تئز /tez-tez/	آز-آز /az-az/
یاواش-یاواش /yavaş-yavaş/	بالا-بالا /bala-bala/

۱۲. تکرار قید حالت: برای نشان دادن وضعیت و شرایط مستمر از این قاعده استفاده می‌شود. مثال: عبارت «مئیداندا قاچان-قاچاندیر» یعنی «چندین نفر در میدان دارند می‌دوند».

باسان-باسان /basan-basan/	قاچان-قاچان /qaçan-qaçan/
---------------------------	---------------------------

۱۳. تکرار قید مکان: به معنای جهت و استمرار است. برای مثال «ماشین دالی-دالی گئدیر» یعنی «ماشین عقب عقب می‌رود».

قاباق-قاباق /qabaq-qabaq/

دالی-دالی /dalı-dalı/

۱۴. تکرار کلمه با اضافه کردن «فتحه» یا «آ» به آخر کلمه دوم: به معنای نوعی تماس و پیوند متقابل و مشابه بین دو پدیده است. برای مثال «بیز گله‌جکده چوخ اوْز-اوْزه اوْلاجاغیق» یعنی «ما در آینده زیاد رو به رخواهیم شد».

دیز-دیزه /diz-dizə/

ال-اله /əl-ələ/

قاباق-قاباغا /qabaq-qabağ/a

اوْز-اوْزه /üz-üzə/

قوْل-قوْلا /qol-qola/

باش-باشا /baş-başa/

گؤْز- گؤْزه /göz-gözə/

دالی- دالی یا /dalı-dalıya/

یان-یانا /yan-yana/

دیب-دیبه /dib-dibe/

۱۵. تکرار صفت به همراه تغییر مصوت اول: در این حالت معنای عبارت همان معنای کلمه نخستین است ولی حالتی غیررسمی دارد و اضاله شدن بخش دوم موجب گستردگی مفهوم و ایهام و ابهام صفت می‌شود. به عنوان مثال «قره-قوره» یعنی «سیاه» و نیز «مثل سیاه».

گده-گوْدہ /gədə-güdə/

بالا-بولا /bala-bula/

هله-هوله /hələ-hülə/

شله-شوله /şələ-sülə/

قره-قوره /qərə-qurə/

۱۶. تکرار صفت به همراه تغییر مصوت‌های آن: در این حالت معنای عبارت همان معنای کلمه نخستین است ولی حالت غیررسمی و اندکی ایهام و ابهام به صفت اضافه شده است. به عنوان مثال «قره-قوره» یعنی «سیاه» و نیز «مثل سیاه».

ناسیب-کوسوب /kasıb-kusub/

نارین-نورون /narın-nurun/

دلی-دُولو /dəli-dolu/

۱۷. جفت‌سازی کلمات و تبدیل صامت اول کلمه دوم به «ب» یا «پ»: یک یا هر دوی این کلمات معنای خاصی ندارند ولی ترکیب موزون آنها برای اشاره به مفهومی کلی و دارای عمومیت به کار برده می‌شود.

هاداران-پاداران /hadaran-padaran/

ائله-بئله /elə-bele/

تارتان-پارتان /tartan-partan/

چکیش-برکیش /çəkiş-bərkış/

یالان-پالان /yalan-palan/

آخر-بآخر /axar-baxar/

۱۸. تکرار نام آوا: به معنای تأکید بر حالت مستمر است. به عنوان مثال «تیر-تیر

تیتره‌دی» یا «زاغ-زاغ اسیردی» یعنی «به شدت می‌لرزید».

زاغ-زاغ /zağ-zağ/

تیر-تیر /tir-tir/

۱۹. قرار گرفتن دو نام آوا در کنار هم که حرف مصوت اولی «آ» و دومی «و» است:

اشارة به صدایی است که دارای دو حالت (زیر و بم، کوتاه و بلند و ...) می‌باشد.

دانق-دونق /danq-dunq/

تاخ-توخ /tax-tux/

شاق-شوق /şaqq-şaqq/

تاق-توق /taq-tuq/

های-هوی /hay-huy/

دامب-دومب /damb-dumb/

۲۰. تکرار نام آوا و اضافه کردن «قا» به کلمه نخست: جهت تأکید بر صدایی است

که دارای استمرار می‌باشد.

تاقدا-تاقد /taqqa-taq/

شاقدا-شاق /şaqqqa-şaqq/

لاقدا-لاق /laqqa-laq/

۲۱. تکرار یک کلمه کودکانه: به هنگام صحبت با کودکان نوپا و تشویق آنها به

انجام برخی اقدامات از کلمات تکراری که مخصوص آنهاست استفاده می‌شود.

تاتان-تاتان /gilan-gilan/ (چرخاندن سر)

تاتان-تاتان /tatan-tatan/ (قدم برداشتن)

لالای-لالای /lalay-lalay/ (خواباندن)

چپان-چپان /çəpan-çəpan/ (کف زدن)

نانای-نانای /nanay-nanay/ (رقص)

دادار-دادار /dadər-dadər/ (سر پا ایستادن)

اوونجو سایی
۱۳۹۷ قیش

۱۴

نتیجه‌گیری

آهنگ و ریتم زبان ترکی نتیجه وجود مجموعه‌ای از قواعد مربوط به ترکیب حروف و اصوات و کلمات است. در مقاله حاضر نگارنده تلاش کرده برخی از الگوهای جفت‌سازی کلمات و موزون‌سازی عبارات را با ذکر مثال‌های متعدد در زبان ترکی معرفی کند. اما ناگفته پیدا است که این تلاش به منزله اتمام کار نیست بلکه مقدمه‌ای است بر آغاز شناخت قواعد موزون‌سازی کلام در زبان ترکی که نیازمند مطالعات بیشتر و برهم‌کنش افکار و ایده‌های متفاوت و دیدگاه‌های مختلف است. مثال‌های متعدد ریتم و آهنگ را در ترکیب جفت‌شده کلمات نشان دادند و دسته‌بندی مثال‌ها به کشف الگوهای موزون‌سازی کلام متنه شد. الگوهایی که نشان می‌دهد در زبان ترکی با چه قواعدی کلام موزون، آهنگین و گوشنوای می‌شود. بی‌شک در زبان ترکی کلمات مرکب بسیاری وجود دارند که دارای وزن و آهنگ هستند و یافتن قواعد مربوط به ترکیب موزون آنها نیازمند صرف وقت و مطالعه و بررسی محققان و اندیشمندان علاقه‌مند به ادبیات ترکی است.

1. Clements, George N. and Engin Sezer (1982) **Vowel and Consonant Dis-harmony in Turkish**, In Harry van der Hulst and Norval Smith (eds.), *The Structure of Phonological Representations (Part II)*, pp. 213-255. Dordrecht, Foris Publications.
2. Leontik, Marija (2012) **Standart Türk Dilinin Yumuşaklığı ve Ahenkliliği**; Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni, 1.6.2012, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
3. آرام، یوسف (۱۳۹۲) واژه‌های مرگب اولیه غیرفعالی در زبان ترکی آذربایجانی، نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، شماره ۶، ۱۷۵-۱۶۱.
4. پیرنیا، فیروز (?) آذربایجان تورکجه‌سینده قوش‌سوزلر (ایکیله‌مه‌لر)، https://media.turuz.com/Language/2015/Azerbaycan_Turkcesinde_Qosa_Sozler_-Firoz_Pirnia.pdf
5. زهتابی، محمدتقی (۱۳۷۱) زبان آذربایجانی ادبی معاصر: آواشناستی-قواعد نگارش، تبریز، انتشارات نوبل.
6. فرزانه، م. ع. (۱۳۷۷) **مبانی دستور زبان آذربایجانی (ترکیبات-جملات)**، بی‌جا، نشر فرهنگ.

وارلیق

۱۰

با آboneh شدن خود، حمایت‌های مادی و معنوی خود را از ما دریغ نکنید

متقاضیان خرید پستی مجله، لطفاً از طریق تلگرام و یا ایمیل با ما تماس بگیرند. لطفاً ذکر نام، نام خانوادگی، آدرس، و شماره تلفن فراموش نشود.

سفارش از داخل کشور:

- هزینه آboneh سالانه (۴ نسخه): ۱۰۰۰۰ تومان
- هزینه تک نسخه: ۲۵۰۰۰ تومان

◦ شماره حساب بانک ملی: ۰۲۰۰۳۵۶۹۴۰۰۰۴

به نام آیدین سرداری‌نیا

◦ شماره کارت بانک ملی: ۶۰۳۷-۹۹۱۸-۰۵۷۵-۶۷۰۲

به نام آیدین سرداری‌نیا

لطفاً قبض پرداختی خود را از طریق تلگرام، اینستاگرام و یا ایمیل برای ما بفرستید:

Email: ana.varliq@gmail.com

Telegram: [@anavarliq](https://t.me/anavarliq)

Instagram: [@ana.varliq](https://www.instagram.com/ana.varliq)